

ศึกษาวิเคราะห์ความอยากในฐานะ เป็นบ่อเกิดของความขัดแย้ง*

An Analytical Study of Desires as Cause of The Conflict

ดร.อำนาจ ยอดทอง

Dr.Amnat Yodthong

คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

Email: amchinjang@gmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยมีวัตถุประสงค์ 2 ประการคือ คือ 1) เพื่อศึกษาขอบเขตและความหมายของความอยากในพระพุทธศาสนา และ 2) เพื่อศึกษาวิเคราะห์ความอยากในฐานะเป็นบ่อเกิดของความขัดแย้ง การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการศึกษาเอกสารจากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถาฎีกา อนุฎีกา และหนังสืออื่นๆ ที่เกี่ยวข้องและเชื่อมโยงกับประเด็นที่ดำเนินการศึกษาวิจัยเพื่อหาคำตอบจากการทำวิจัยครั้งนี้

ผลการวิจัยสรุปได้ว่า หลักธรรมที่มีความหมายครอบคลุมความอยากได้ทั้งหมด คือ “ฉันทะ” ซึ่งมีความหมายกว้างขวาง ครอบคลุมทั้งความอยากฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว โดยที่ความอยากที่เป็นอกุศล เรียกว่า “ตัณหาฉันทะ” และความอยากที่เป็นกุศล เรียกว่า “กุศลธรรมฉันทะ” ความอยากทั้ง 2 ประการนี้ พระพุทธศาสนามีท่าทีที่แตกต่างกัน กล่าวคือ ท่าทีต่อตัณหาฉันทะ พระพุทธศาสนาถือว่า เป็นความสุขระดับต่ำที่เรียกว่า “กามสุข” ซึ่งเป็นความสุขที่มีความบกพร่อง มีความยินดีน้อย แต่มีโทษมาก พระพุทธศาสนาจึงมีท่าที 2 ประการ คือ (1) ตัณหาฉันทะเป็น

---

*สรุปจากการวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์ท่าทีของพระพุทธศาสนาเถรวาทต่อความอยาก” คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล (2557).

ธรรมที่ควรละ ควรกำจัด หรือควรทำลายทิ้งเสีย และ (2) สามารถใช้ตัณหาฉันทะละตัณหาฉันทะได้ คือ การใช้กิเลสเป็นอุบายไปสู่ความดีงาม เรียกโดยทั่วไปว่า “การล่อด้วยรางวัล” ส่วนท่าทีต่อกุศลธรรมฉันทะนั้น พระพุทธศาสนาถือว่า เป็นกิจหรือหน้าที่ที่พึงกระทำ เพื่อพัฒนาตนเองไปสู่จุดหมายสูงสุดคือ พระนิพพาน ด้วยวิธีการปฏิบัติ 3 ระดับ คือ (1) กุศลธรรมระดับพื้นฐาน ได้แก่ เบญจศีลมีการงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ เป็นต้น และเบญจธรรมมีความเมตตา ปราบปรามติดต่อสรรพสัตว์ และกรุณา ความสงสารคิดจะช่วยให้พ้นทุกข์ (2) กุศลธรรมระดับกลาง ได้แก่ กุศลกรรมบถ 10 ประการ มุ่งงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ การงดเว้นจากการลักทรัพย์ เป็นต้น และ (3) กุศลธรรมระดับสูงได้แก่ มรรคมีองค์ 8 มีความเห็นชอบ ความดำริชอบ การงานชอบ เป็นต้น

คำสำคัญ: ความอยาก ความขัดแย้ง

Abstract

This research has as its objectives (1) to study of scope and meanings of desire in Buddhism and (2) to analytical of Desires as well cause of the conflict.

This research is a qualitative study based on documentary data from the Tipitaka, commentaries, sub-commentaries, and other documents related to the issues under study. Research findings show that the teaching that can cover all senses of desire is “chanda,” which has a broad scope that includes both good and bad desires. Akusala (bad) desires are called “tanha-chandas” (craving desires) while kusala (good) desires are called “kusala-dhamma-chandas” (virtuous desires). Towards these kinds of desires, Buddhism adopts different attitudes. Since the akusala desires, or tanha-chandas, are related to base pleasures, “kamasukhas,” that give less joy but much harm, the Buddhist attitudes are (a) to renounce, eliminate or destroy tanha-chandas and (b) to use the tanha-chandas to renounce their own kind by using kilesas as upaya to goodness or, in other words, “motivation by rewards.” The Buddhist attitude toward kusala desires is that of obligation with an aim of self-cultivation to attain the highest goal, nibbana. The practice consists of three levels: (a) cultivating basic kusala-dhammas through panca-sila (e.g. abstinence from killing) and panca-dhamma (e.g. loving kindness and compassion) (b) developing

intermediate kusala-dhammas through the ten kusala-dhammapadas (e.g. abstinence from killing and stealing) and (c) fostering high kusala-dhammas through the eight maggas (e.g. right view, right aspiration and right livelihood)

Keyword: Desire, Conflict

1. บทนำ

พระพุทธศาสนามีหลักคำสอนมากมาย นับได้ 84,000 พระธรรมชั้นตรี ซึ่งสามารถจัดเป็นหมวดหมู่ได้ เรียกว่า “ปิฎก” แปลว่า กระจาด หรือตะกร้า อันเป็นภาชนะสำหรับใส่ของต่างๆ เอามาใช้ในความหมายเป็นที่รวบรวมคำสอนในพระพุทธศาสนา ที่จัดเป็นหมวดหมู่แล้ว โดยแบ่งออกเป็น 3 ประการ คือ (1) วินัยปิฎก คือ หมวดพระวินัย หรือ ประมวลสิกขาบทสำหรับภิกษุสงฆ์ และภิกษุณีสงฆ์ (2) สุตตันตปิฎก คือ หมวดพระสูตร หรือ ประมวลพระธรรมเทศนา คำบรรยายธรรม และเรื่องเล่าต่างๆ อันยังเยื้องตามบุคคลและโอกาส (3) อภิธรรมปิฎก คือ หมวดพระอภิธรรม หรือประมวลหลักธรรม และคำอธิบายในรูปหลักวิชาการล้วนๆ ไม่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์และบุคคล (พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ. ปยุตโต, 2551 ก : 110-112)

บรรดาหลักธรรมต่างๆ ในทางพระพุทธศาสนานั้น คำศัพท์ธรรมที่รู้จักกันโดยทั่วไปในความหมายว่า “ความอยาก” ก็คือคำว่า “ตัณหา” สาเหตุที่รู้จักคำนี้มากกว่าคำอื่นๆ ก็เพราะเป็นคำศัพท์เฉพาะที่ท่านใช้เป็นคำจำกัดความของอริยสัจข้อที่ 2 คือ สมุทัย สาเหตุแห่งความทุกข์ ซึ่งได้แก่ ตัณหา อันเป็นความอยากชนิดที่มีมูลรากมาจากอวิชชา เป็นต้นตอให้เกิดความทุกข์ทั้งปวง และจะต้องกำจัดเสีย จึงเป็นข้อธรรมที่คนผู้ต้องการดับทุกข์ หรือแก้ปัญหาชีวิต และต้องการเข้าถึงจุดหมายของพระพุทธศาสนาจะต้องเกี่ยวข้องสนใจที่จะศึกษาเพื่อนำไปเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต (พระธรรมปิฎก ป.อ. ปยุตโต, 2546 : 486) เลยเข้าใจว่า ความอยากเป็นตัณหาทั้งหมด และเข้าใจต่อไปว่า พระพุทธศาสนาสอนให้ละความอยาก หรือสอนให้ไม่มีความอยากใดๆ เลย พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ.ปยุตโต (2551ข : 971) ได้กล่าวไว้ใน “พุทธธรรม” ว่า “ตัณหาเป็นความอยาก (ชนิดหนึ่ง) แต่ความอยากไม่ใช่คือตัณหาเท่านั้น เพราะความอยากเป็นตัณหาก็มิใช่เป็นตัณหาก็มิใช่ ความอยากที่ดี ซึ่งจำเป็นสำหรับการปฏิบัติธรรม และต้องใช้ในการพัฒนามี” ความอยากในทางพระพุทธศาสนาจึงมิใช่มีความหมายจำเพาะที่เป็นกิเลสเท่านั้น แม้ความอยากในฝ่ายดีก็มี หรือที่เราเรียกว่า ความอยากในนิพพานก็มี เมื่อเป็นเช่นนี้กลับก่อให้เกิดคำถามตามมาว่า “ความอยากในทางพระพุทธศาสนาตรงกับหลักธรรมข้อใดมากที่สุด (นอกจากตัณหา)” และ

“พระพุทธศาสนามีท่าทีต่อความอยากเหล่านั้นอย่างไรบ้าง” อันเป็นประเด็นปัญหาสำคัญในบทความนี้

2. ขอบเขตและความหมายของ “ความอยาก”

คำว่า “ความอยาก” เป็นคำในภาษาไทย ใน พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 (2546 : 1334) ให้ความหมายไว้ว่า “ความอยาก” [หยาก] ในภาษาไทยเป็นคำกริยา หมายถึง ความปรารถนา ความประสงค์ ความต้องการ ความใคร่ เช่น อยากเป็นใหญ่เป็นโต อยากมีเงิน เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีความหมายรวมถึง ความหิว ความกระหาย (ใช้แก่อาหาร) เช่น อยากข้าว อยากน้ำ เป็นต้น

ความอยากในภาษาไทยนั้น มีความหมายกว้างขวาง ซึ่งอาจครอบคลุมความอยากทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว หากเป็นฝ่ายดี ก็เติมสิ่งที่ต้องการลงไปว่าอยากอะไร เช่น อยากทำบุญ ต้องการมีสติ ปัญญาดี ปรารถนาเป็นเทพเทวดา เป็นต้น หากเป็นฝ่ายชั่ว ก็เติมสิ่งที่ไม่ดี หรือสิ่งที่ชั่วลงไปว่าอยากอะไร เช่น อยากฆ่าคน ต้องการเสพยาบ้า ปรารถนาลามก เป็นต้น แต่หากพูดว่า “อยาก” หรือ “ต้องการ” เพียงอย่างเดียว โดยความหมายแล้วก็จัดว่าเป็นกลางๆ ไม่ได้ไม่ชั่ว แต่โดยทั่วไปแล้วมักหมายถึง ความอยากในฝ่ายชั่วมากกว่า เพราะไปสัมพันธ์กับความหมายของ “ตัณหา” ในภาษาบาลี ซึ่งจัดเป็นความอยากฝ่ายชั่วนั้นเอง ก่อให้เกิดคำถามว่า “ทำไมคนไทย หรือชาวพุทธส่วนใหญ่จึงรู้จัก “ความอยาก” ในนามของหลักธรรมว่าด้วย “ตัณหา” มากกว่าความอยากในความหมายอื่นๆ ในพระพุทธศาสนา” พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้เหตุผลไว้ในหนังสือ “พุทธธรรม” ไว้ว่า “เหตุที่รู้จักคำนี้มาก เพราะเป็นศัพท์เฉพาะที่ท่านใช้เป็นคำจำกัดความของอริยสัจข้อที่ 2 คือ เหตุแห่งทุกข์ ตัณหาเป็นความอยากชนิดที่เป็นมูลรากมาจากอวิชชา เป็นต้นตอให้เกิดทุกข์ และจะต้องกำจัดเสีย จึงเป็นข้อธรรมที่คนทั้งปวง ผู้ต้องการดับทุกข์ แก้ปัญหาชีวิต หรือเข้าถึงจุดหมายของพระพุทธศาสนา จะต้องเกี่ยวข้อง สนใจ” สอดคล้องกับการนำเสนอของศาสตราจารย์ ดร.วิษระ งามจิตรเจริญ (2557 : 38) ที่นำเสนอไว้ว่า “เหตุผลหนึ่งที่ต้องศึกษาหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนา คือ รู้จักกับความเป็นจริงของธรรมชาติมากยิ่งขึ้น และไม่ยึดติด หลงใหล ในสิ่งที่ได้รับมากจนเกินไป จนนำไปสู่ความสูญเสียหายได้” สอดคล้องกับการนำเสนอของศาสตราจารย์ ดร. ภัทรพร สิริกาญจน (2556 : 75) ที่นำเสนอไว้ว่า “การเรียนรู้จักจนเกิดปัญญา เป็นหนทางที่จะทำให้ชาวพุทธเป็นชาวพุทธที่แท้จริงได้ ปัญญาจึงเป็นแสงสว่างนำทางให้ชาวพุทธเข้าถึงแก่นคำสอนของพระพุทธเจ้า”

จากเหตุผลข้างต้น การที่คนไทย หรือชาวพุทธส่วนใหญ่ รู้จักความอยากในความหมายของตัณหา มากกว่าความอยากในความหมายอื่น ก็เนื่องด้วยหลักธรรมสำคัญข้อหนึ่ง คือ หลักอริยสัจ 4 ซึ่งเป็นหลักธรรมเพื่อความดับทุกข์ หรือหลักธรรมที่นำไปสู่จุดหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา จะเห็นว่าในสมัยพุทธกาล เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมแก่บุคคลทั่วไป หรือในระดับชาวบ้าน มักจะทรงแสดงอนุปพิทกา จากนั้นก็จะลงท้ายด้วยการแสดงอริยสัจ 4 เสมอๆ เพื่อให้ผู้ฟังสามารถเข้าถึงจุดหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา หรือเกิดธรรมจักขุ ดับกิเลสตัณหาได้อย่างสิ้นเชิง อย่างเช่นที่ทรงแสดงแก่ท่านพระยสเส มารดาและภรรยาเก่าของพระยสเส เป็นต้น (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 4 ข้อ 25-30 : 31-38) และในหลักอริยสัจยังถือว่า ตัณหาเป็นสมุทัยหรือเป็นสาเหตุของทุกข์ และจุดมุ่งหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาก็มุ่งที่จะกำจัดตัณหา ที่เป็นสาเหตุของความทุกข์อีกด้วย อันเป็นลักษณะเด่นของพระพุทธศาสนาที่แตกต่างจากศาสนาอื่นๆ และจากเหตุผลข้างต้นนี้เอง จึงทำให้ชาวพุทธส่วนใหญ่รู้จัก “ความอยาก” ในความหมายของ “ตัณหา” มากกว่าความอยากในแง่อื่น

ความอยากที่หมายถึงตัณหา ซึ่งเป็นที่เข้าใจกันส่วนมากนี้ เป็นเพียงความอยากจำเพาะแ่ง หรือเป็นความอยากที่มีความหมายแคบ จำกัด หรือจำเพาะเจาะจง กล่าวคือ เป็นเพียงความอยากจำเพาะที่เป็นฝ่ายอกุศล หรือฝ่ายชั่วอย่างเดียวเท่านั้น แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อรู้จักความอยากที่เป็นตัณหาแล้ว จะเหมาะเอาความอยากทุกอย่างว่าเป็นตัณหาไปหมดก็ไม่ถูกต้อง ในเมื่อความอยากในความหมายของตัณหา นั้นเป็นความอยากจำเพาะแ่ง เราก็ควรทำความรู้จักความอยากที่เป็นความหมายกว้างด้วย และการรู้จักความอยากในความหมายที่กว้างขวางนั้นแหละ จะช่วยให้เราเข้าใจความอยากจำเพาะแ่งที่เรียกว่า “ตัณหา” นี้ชัดเจนมากยิ่งขึ้นอีกด้วย ทั้งยังทำให้ทราบว่า แท้จริงแล้ว พระพุทธศาสนามีได้ปฏิเสธความอยากทุกๆ อย่าง แต่ยังมีความอยากบางอย่างที่พระพุทธศาสนาส่งเสริมให้มีอีกด้วย

ตามหลักพระพุทธศาสนา คำศัพท์ธรรมที่มีความหมายครอบคลุม “ความอยาก” ได้กว้างขวาง และในทุกแง่มุม ได้แก่ คำว่า “ฉันทะ” ซึ่งโดยทั่วไปแปลว่า “ความพอใจ” แต่แท้จริงแล้วกลับมีความหมายอีกมากมาย เช่น ความตั้งใจ ความชอบใจ ความพอใจ ความรักใคร่ ความปรารถนา ความอยากได้ ความตั้งใจ ความมุ่งหมาย เป็นต้น (หลวงเทพดรุณานุศิษฏ์ ทวี ธรรมธัช, 2528 : 43) เพราะพระพุทธศาสนาถือว่า ฉันทะเป็นหัวข้อธรรมที่สำคัญมากที่สุด ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า “ธรรมทั้งปวง [หมายถึง ชั้น 5] มีฉันทะเป็นมูล” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 23 ข้อ 83 : 408) หมายความว่า ฉันทะเป็นรากเหง้า เป็นต้นตอ เป็นจุดเริ่มต้น หรือเป็นต้นเค้าของธรรมทั้งปวง ไม่ว่าจะเป็นธรรมฝ่ายชั่ว (อกุศลธรรม) ธรรมฝ่ายดี (กุศลธรรม) และธรรมฝ่ายกลางๆ (อัพยาทธรรม) จึงนับว่ามีความหมายกว้างขวาง ครอบคลุมความอยากทั้งฝ่ายดีและ

ฝ่ายชั่ว ความอยากจึงมิใช่มีความหมายเฉพาะที่เป็นกิเลสเท่านั้น แม้ความอยากในฝ่ายดีก็มี เช่น
อยากทำดี อยากทำบุญ หรืออยากเข้าถึงพระนิพพาน เป็นต้น

พระมหาโมคคัลลานะ (2542 : 218) ได้อธิบายไว้ในคัมภีร์อภิธานวรรณนา ดังนี้ “ฉันทะ”
ตามรากศัพท์ไว้ว่า คำว่า “ฉันทะ” เมื่อพิจารณาตามรูปศัพท์มาจาก “ฉนท” ธาตุ ในหมวด “จฺร”
ธาตุใช้ในความหมายว่า “อิจฺฉาย” ลง อ ปัจจัย สำเร็จรูปเป็น “ฉนท” มีบทวิเคราะห์ว่า
“ฉนทฺ ฉนโท” แปลว่า “ความพอใจ เชื่อว่า ฉันทะ”

ปทานุกรมบาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต ได้ให้ความหมาย ไว้ว่า “ฉันทะ” หมายถึง ความ
พอใจ ตัณหา อหิงสา ศรัทธา ความมุ่งหมาย สภาพผู้อาศัยจิตนอนอยู่ และฉันท (ฉันทศาสตร์) มีความ
หมายเป็นไปในอรรถ 5 ประการ คือ (1) วส ความอยู่ในอำนาจ (2) อธิปไตย ความพอใจ (3) เวท
พระเวท (4) อิจฉา ความต้องการ เป็นต้น (5) อนุภุสฺสวาทิ ฉันทมือนุภุสฺสวาทิ เป็นต้น ส่วนในภาษา
อังกฤษท่านให้ความหมายว่า ฉนโท (Chando) แปลว่า ความปรารถนา (wish) ความต้องการ
(desire) ความตั้งใจที่จะทำ (intention) ความตั้งใจ (will) ความเห็นชอบ (consent) ความพอใจ
(approval)” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2520 : 299)

จากความหมายของ “ฉันทะ” ข้างต้น เป็นเพียงความหมายตามพระสูตรและพระอภิธรรม
เท่านั้น ส่วนคำว่า “ฉันทะ” ในพระวินัย กลับมีความหมายไม่เกี่ยวข้องกับความอยากแต่ประการ
ใด กล่าวคือ “ฉันทะ” หมายถึง ความยินยอม ความยอมให้ที่ประชุมทำกิจนั้นๆ ในเมื่อตนมิได้ร่วม
อยู่ด้วย เป็นธรรมเนียมของพระภิกษุที่อยู่ในวัดซึ่งมีสีมารวมกัน มีสิทธิ์ที่จะเข้าประชุมทำกิจของ
สงฆ์ เว้นแต่ภิกษุนั้นอาพาธ จะเข้าร่วมประชุมด้วยไม่ได้ ก็มอบฉันทะ คือ แสดงความยินยอมให้
สงฆ์ทำกิจนั้นๆ ได้ (พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ.ปยุตฺโต, 2551ค : 76)

จากความหมายของ “ฉันทะ” ที่กล่าวมาแล้วทั้งหมดนั้น เราจะเห็นว่า ในทางพระพุทธ
ศาสนานั้น คำๆ นี้มีความหมายกว้างขวางมาก มิได้มีความหมายครอบคลุมเฉพาะ “ความอยาก”
ในพระพุทธศาสนาอย่างเดียวเท่านั้น แต่กลับมีความหมายครอบคลุม “ฉันทะ” ในความหมายอื่นๆ
อีก ซึ่งสามารถสรุปขอบเขตความหมายของ “ฉันทะ” ทั้งหมดได้ 5 ประการ คือ (1) หมายถึง
ความอยากทุกอย่างในพระพุทธศาสนา (2) หมายถึง ฉันท คือ คำประพันธ์ประเภทหนึ่ง ที่กำหนด
ด้วยครู-ลหุ และกำหนดจำนวนคำตามข้อบังคับ (3) หมายถึง พระเวท (4) หมายถึง การมอบ
ฉันทะ หรือการยินยอมให้สงฆ์ประชุมทำสังฆกรรมนั้นๆ ได้ ในเมื่อตนมิได้ร่วมอยู่ด้วย

เนื่องจาก “ฉันทะ” มีความหมายกว้างขวางอย่างนี้ ในที่นี้ผู้ศึกษาจึงศึกษาเฉพาะ
“ฉันทะ” ในความหมายของ “ความอยาก” ในพระพุทธศาสนาเท่านั้น เมื่อเรามุ่งศึกษาเฉพาะ
ฉันทะในความหมายของความอยากแล้ว จากความหมายข้างต้น ทำให้เราสามารถสรุปความหมาย
ได้ว่า ฉันทะ หมายถึง ความตั้งใจ ความชอบใจ ความพอใจ ความรักใคร่ ความปรารถนา ความ

อยากได้ ความตั้งใจ ความมุ่งหมาย ความอยู่ในอำนาจ ความตั้งใจที่จะทำ ความฉลาด ความพอใจ ยินดีในธรรม ดังที่ใน พระอภิธรรมปิฎก วิภังค์ ท่านให้ความหมายไว้ว่า “ความพอใจ (ฉันทะ) การทำความพอใจ (ฉันทิกตา) ความเป็นผู้ประสงค์จะทำ (กัตตุกัมยตา) ความฉลาด (กุสโล) ความพอใจในธรรม (ธัมมัจฉันทะ) นี้เรียกว่า ฉันทะ” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 35 ข้อ 392 : 329)

จากคานิยามเหล่านี้ ท่านให้คานิยาม “ฉันทะ” ในบริบทของหลักธรรมฝ่ายกุศล (ฝ่ายดีงาม) เพียงอย่างเดียว กล่าวคือ ในหมวดธรรมสัมมปปทาน 4 และในอิทธิบาท 4 (พระไตรปิฎก เล่ม 35 ข้อ 390-431 : 328-342) ซึ่งหากพิจารณาในบริบทนี้ก็จะเห็นว่า แม้ฉันทะในความหมายนี้ ก็เป็นความอยากจำเพาะแง่เช่นเดียวกัน คือ เป็นฉันทะฝ่ายกุศล (และรวมฝ่ายกลางๆ เข้าด้วย) หรือเป็นฉันทะฝ่ายดีอย่างเดียว แต่เมื่อเราพิจารณาอย่างลึกซึ้ง คำว่า “ฉันทะ” นี้กลับมีความหมายที่กว้างขวาง ครอบคลุมความอยากทั้งฝ่ายดี ฝ่ายกลางๆ และฝ่ายชั่ว ดังที่พระอรรถกถาจารย์ ได้อธิบาย “ฉันทะ” ที่เป็นฝ่ายกลางๆ คือ กัตตุกัมยตาฉันทะ และฝ่ายกุศล คือ ธรรมฉันทะ ที่มีความหมายครอบคลุมความอยากทั้งที่เป็นฝ่ายชั่ว หรือฝ่ายอกุศล คือ ตัณหาฉันทะ และทิวฐิฉันทะ เป็นต้น ส่วน “วิริยะฉันทะ” และ “ธัมมฉันทะ” หมายถึง ฉันทะฝ่ายดี หรือฝ่ายกุศล ที่เรียกว่า “กัตตุกัมยตากุศลธรรมฉันทะ” นั่นเอง จากความหมายในอรรถกถานี้ แสดงให้เห็นว่า “ความอยาก” ในความหมายของ “ฉันทะ” นี้ เป็นได้ทั้งฝ่ายดี (กุศล) และฝ่ายชั่ว (อกุศล) ตามอำนาจธรรมที่โน้มไป กล่าวคือ หากโน้มไปในธรรมที่เป็นฝ่ายกุศล ได้แก่ โสกะ (ความไม่โลภอยากได้ของเขา) โอทสะ (ความไม่คิดประทุษร้าย) โอมหะ (ความไม่หลง) ก็จะกลายเป็นฉันทะฝ่ายกุศล แต่หากโน้มนำไปในธรรมที่เป็นอกุศล ได้แก่ โลภะ (ความโลภอยากได้ของเขา) โทสะ (ความคิดประทุษร้าย) โมหะ (ความหลงไม่รู้จริง) ก็จะกลายเป็นฉันทะฝ่ายอกุศลไป

จากความหมายในอรรถกถานี้ สามารถแบ่งขอบเขตและความหมายของ “ฉันทะ” ในฐานะเป็นความอยากในพระพุทธศาสนา ได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ คือ (1) ตัณหาฉันทะ คือ ความพอใจด้วยอำนาจแห่งตัณหา หรือฉันทะที่เป็นตัณหา จัดเป็นฉันทะฝ่ายชั่ว หรืออกุศล และ (2) กุศลธรรมฉันทะ คือ ความพอใจด้วยอำนาจแห่งกุศลธรรม หรือฉันทะที่เป็นกุศลธรรม ความต้องการกุศลธรรม จัดเป็นฉันทะฝ่ายดีงาม หรือกุศล

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ท่านจำแนกประเภทของความอยากที่เป็นฉันทะในหนังสือพุทธธรรม สามารถสรุปได้ 3 ประการ ดังนี้

1) ฉันทะที่เป็นตัณหา เป็นฝ่ายชั่วหรืออกุศล ฉันทะที่เป็นตัณหาฉันทะนั้น ท่านใช้เป็นไวยากรณ์คำหนึ่งของตัณหา เช่นเดียวกับราคะและโลภะ เป็นต้น ฉันทะประเภทนี้ในบาลีมีใช้มากมาย ที่คุ้นตากันมาก คือ ในคำว่า “กามฉันทะ” ซึ่งเป็นข้อแรกในนิวรรณ์ 5 กามฉันทะนี้ท่านว่า ได้แก่ “กามตัณหา” นั่นเอง

2) ฉันทะ คือ ความใคร่เพื่อจะทำ ได้แก่ ความต้องการทำ หรืออยากทำ เป็นฝ่ายกลางๆ คือ ใช้ในทางดีก็ได้ ชั่วก็ได้ แต่ท่านมักจัดรวมเข้าเป็นฝ่ายดี ฉันทะประเภทนี้ ตรงกับที่อภิธรรมจัดเป็นเจตสิกอย่างหนึ่งในจำพวกปกิณณกเจตสิก คือ เจตสิกที่เรียกรายแพร่กระจายทั่วไป เกิดกับจิตฝ่ายกุศลก็ได้ ฝ่ายอกุศลก็ได้ กัตตุกัมยตาฉันทะที่คุ้นกันดีที่สุด คือ ฉันทะที่เป็นธรรมข้อแรกในอิทธิบาท 4 และที่เป็นสาระของสัมมปปธานทั้ง 4 กัตตุกัมยตาฉันทะนี้ ท่านมักรวมเข้าไว้ด้วยกันกับฉันทะประเภทที่ 3 คือ กุศลธรรมฉันทะ เสมือนจะถือว่าฉันทะ 2 ประเภทนี้เป็นอย่างเดียวกัน เช่น ฉันทะในอิทธิบาท 4 และในสัมมปปธาน 4 นั่นก็เป็น กัตตุกัมยตาฉันทะ และกุศลธรรมฉันทะ

3) ธรรมฉันทะที่เป็นกุศล เป็นฝ่ายดีงาม หรือ กุศล มักเรียกสั้นๆ เพียงว่า กุศลฉันทะ (ความรักดี, ความใฝ่ดี) หรือธรรมฉันทะ (ความรักธรรม หรือความใฝ่ธรรม) ในคัมภีร์วิวัฏฐกแห่งพระอภิธรรมปิฎก อธิบายฉันทะในสัมมปปธาน 4 และในอิทธิบาท 4 ว่า เป็น กัตตุกัมยตากุศลธรรมฉันทะ ซึ่งนับว่าเป็นต้นแบบของคำอธิบายฉันทะฝ่ายดีในอรรถกถาทั้งหลาย และคงจะเป็นต้นเค้าของการจัดเอาฉันทะประเภทที่ 2 มารวมเข้าเป็นข้อเดียวกับฉันทะประเภทที่ 3 นี้ (พระธรรมปิฎก ป.อ. ปยุตฺโต, 2546 : 486-489)

เมื่อพิจารณาการแบ่งฉันทะออกเป็น 3 ประเภทของ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) นั้น ท่านแบ่งอย่างละเอียดโดยแยกกัตตุกัมยตาฉันทะ ซึ่งเป็นฉันทะที่เป็นกลางและเป็นกุศล ให้เป็นฉันทะประเภทหนึ่งต่างหากจาก กุศลธรรมฉันทะ ซึ่งหากพิจารณาจาก สัมโมหวิโนทนี อรรถกถา วิวัฏฐก ที่ได้กล่าวแล้วข้างต้น ท่านจัด ตัณหาฉันทะ และทิวฐิฉันทะ ให้เป็นฉันทะฝ่ายอกุศล คือ เป็นตัณหาฉันทะ หมายถึง ฉันทะที่เป็นตัณหา หรือฉันทะด้วยอำนาจตัณหาและทิวฐิ ส่วนวิริยฉันทะท่านจัดให้เป็นฉันทะฝ่ายที่เป็นกลางๆ คือ กัตตุกัมยตาฉันทะ และธรรมฉันทะจัดเป็นกัตตุกัมยตากุศลธรรมฉันทะ หรือกุศลธรรมฉันทะ อันเป็นฉันทะฝ่ายที่เป็นกุศล ซึ่งการจัดขอบเขตความหมายของฉันทะเป็น 3 ประเภทนี้ ตรงกับ คัมภีร์อัฐฐสาลินี อรรถกถาธรรมสังคณี ที่ท่านอธิบายศัพท์ว่า “กามฉันทโ” ว่า “บทว่า กามฉันทโ ได้แก่ ความพอใจคือความใคร่ (กามฉันทะ) มิใช่ความพอใจของบุคคลผู้ใคร่จะทำ (กัตตุกัมยตาฉันทะ) และมีใช่ธรรมฉันทะ (ธัมมฉันทะ) ความกำหนด คือ ความใคร่ด้วยอำนาจแห่งความพอใจ และด้วยอำนาจแห่งความกำหนด ชื่อว่า กามราคะ” (พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล เล่ม 76 : 414)

ถึงแม้ว่า พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ท่านจะจำแนกประเภทของความอยากออกเป็น 3 ประเภท คือ (1) ตัณหาฉันทะ (2) กัตตุกัมยตาฉันทะ และ (3) กุศลธรรมฉันทะก็ตาม แต่ท่านก็ยอมรับว่า กัตตุกัมยตาฉันทะ ที่จัดเป็นฉันทะฝ่ายกลางๆ นั้น ก็จัดรวมเป็นฉันทะฝ่ายกุศลด้วย ดังนั้นในอรรถกถาจึงเรียก ฉันทะที่เป็นกลาง และที่เป็นฝ่ายกุศลรวมกันว่า “กัตตุกัมยตากุศลธรรมฉันทะ” (ฉันทะในธรรมอันเป็นกุศลของผู้ใคร่เพื่อกระทำ) ดังนั้น จึงถือว่า “ความอยาก” ใน

ทางพระพุทธศาสนามีขอบเขตและความหมายที่สำคัญอยู่ 2 ประการ คือ

ประการแรก ความอยากฝ่ายชั่ว เรียกว่า “ตัณหาฉันทะ” คือ ความอยากที่เป็นตัณหา ได้แก่ ความกระหายอยากได้ในอารมณ์ที่น่าชอบใจ มาเสพเสวยปรนเปรอดน หรือความทะยานอยากในกาม มีชื่อเรียกเฉพาะว่า “กามตัณหา” ส่วนความกระหายอยากในความถาวรมั่นคง มีอยู่คงอยู่ตลอดไป รวมถึงใหญ่โตโดดเด่นของตน หรือความทะยานอยากในภพ มีชื่อเรียกเฉพาะว่า “ภวตัณหา” และความกระหายอยากในความดับสิ้นขาดสูญ รวมทั้งพรากพ้น บั่นรอน แห่งตัวตน หรือความทะยานอยากในวิภพ มีชื่อเรียกเฉพาะว่า “วิภวตัณหา”

ประการที่สอง ความอยากฝ่ายดี เรียกว่า “กุศลธรรมฉันทะ” คือ ความอยากที่เป็นกุศลธรรม ความอยากที่เป็นคุณธรรมความดีงามทั้งปวง ได้แก่ กัตตุกัมมตาฉันทะ ฉันทะคือความใคร่เพื่อจะทำ ได้แก่ ความต้องการทำ หรืออยากทำ ที่เป็นกลางๆ และกุศลธรรมฉันทะ ฉันทะในกุศลธรรม หรือธรรมฉันทะที่เป็นกุศล เป็นฝ่ายดีงาม หรือกุศล มักเรียกสั้นๆ เพียงว่า กุศลฉันทะ (ความรักดี, ความใฝ่ดี) หรือธรรมฉันทะ (ความรักธรรม หรือความใฝ่ธรรม)

3. ทำที่ของพระพุทธศาสนาต่อความอยากที่เป็นตัณหา (ตัณหาฉันทะ)

ในทางพระพุทธศาสนา โดยทั่วไปให้พิจารณาทุกสิ่งทุกอย่าง ทั้งในด้านที่เป็นความสุข มองส่วนที่ดี หรือในแง่ที่เป็นคุณ เป็นประโยชน์ ที่เรียกว่า “อัสสาทะ” และแง่ที่เป็นโทษ ด้านที่มีทุกข์เข้ามาปะปน หรือมองส่วนที่เสีย ให้โทษ ที่เรียกว่า “อาทีนวะ” นอกจากนั้นยังให้รู้จักทางออกทางรอดพ้น หรือภาวะเป็นอิสระที่ดีกว่า ซึ่งไม่ขึ้นต่อส่วนดีและส่วนเสียนั้นด้วย ซึ่งเรียกว่า “นิสสรณะ” (พระธรรมปิฎก ป.อ. ปยุตโต, 2538 : 531) ในการพิจารณาทำที่ของพระพุทธศาสนาต่อความอยากที่เป็นตัณหา ความอยากฝ่ายกิเลส หรือตัณหาฉันทะนี้ จะใช้หลักเกณฑ์ในการพิจารณาทั้ง 3 ด้านดังกล่าวนี้ ดังนี้

3.1 ด้านคุณ (อัสสาทะ) ของความอยากที่เป็นตัณหา

การพิจารณา “ตัณหาฉันทะ” ในส่วนที่เป็นอัสสาทะ คือ ส่วนที่ดี ส่วนที่น่าชื่นชม ส่วนที่ก่อให้เกิดความพึงพอใจ ส่วนที่เป็นคุณ หรือส่วนที่เป็นรสอร่อยนั้น ในทางพระพุทธศาสนาถือว่า ตัณหาฉันทะ เป็นความอยาก หรือความพอใจที่มุ่งเสพเสวยความสุขโสมนัสจากกามคุณ ท่านจึงจัดให้เป็นความสุขเพียงชั้น “กามสุข” เท่านั้น กล่าวคือ พระพุทธศาสนาแบ่งความสุขเป็น 3 ประเภท คือ (1) กามสุข สุขเนื่องด้วยกาม (2) ฌานสุข สุขเนื่องด้วยฌาน (3) นิพพานสุข สุขเนื่องด้วยพระนิพพาน (พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ. ปยุตโต, 2551ค : 536)

ดังนั้น ความสุข หรือความพอใจ ที่เกิดจากตัณหา (ตัณหาฉันทะ) จึงถือว่าเป็นความสุขชั้นหายาบหรือชั้นต่ำสุดของมนุษย์ ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยอมรับว่า ตัณหาฉันทะนั้นมีส่วนดีหรือที่ท่านเรียกว่า อัสสาทะ (ความหวานชื่น) อยู่ที่ความสบายทางร่างกาย (สุขเวทนา) และความสุขใจ ชื่นใจ ฉ่ำใจ สบายใจ (โสมนัสสเวทนา) เท่านั้น ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสถึงคุณของกามสุขที่มีผลต่อการปฏิบัติตนที่เกี่ยวข้องกับกามคุณ 5 เป็นเหตุให้เกิดการแสดงออกถึงพฤติกรรมมารับรู้ในลักษณะต่างๆ ชื่อว่า เป็นคุณแห่งกามทั้งหลาย” (พระไตรปิฎก เล่ม 12 ข้อ 178 : 178-179)

แม้พระพุทธศาสนาจะถือว่า “กามสุข” เป็นคุณของตัณหาฉันทะ แต่ความสุขนี้กลับเป็นความสุขที่ไม่จีรังยั่งยืน เป็นเพียงความสุขชั่วคราวชั่วคราว ทั้งยังเป็นความสุขที่ไม่บริสุทธิ์ เพราะแฝงไปด้วยความทุกข์เจือปนอยู่ทุกขณะ ความสุขชนิดนี้มี 2 ประการ คือ (1) ความสุข ความสบายกาย และ (2) ความโสมนัส ความสบายใจ หรือเรียกสั้นๆว่า “สุขกายสบายใจ” บางทีก็อาจเรียกว่าเป็นเพียง “ความเพลิดเพลินสนุกสนาน” เท่านั้น ซึ่งเป็นข้อเสียหรือข้อบกพร่องของกามนั้นเอง จึงอาจกล่าวได้ว่า ความเอร็ดอร่อย ความสนุกสนาน ความหอมหวาน หรือความหวานชื่น ที่คนส่วนมากปรารถนานั้น กามอำนาจให้เพียงชั่วคราวชั่วยาม ชั่วครั้งชั่วคราว ในเวลาที่เสพเสวยเท่านั้น แต่ความเจ็บปวดชอกช้ำที่คนไม่ต้องการกามกลับประทับลงให้อย่างแน่นแฟ้นติดตามฝังใจและติดตรึงใจไปนานแสนนาน เท่านั้นยังไม่พอ แม้ส่วนที่เป็นความเอร็ดอร่อยสนุกสนานหวานชื่นเหล่านั้น เมื่อจางคลายหายลับดับล่วงผ่านไปแล้ว ยังทิ้งความเสียดายเอาไว้ทรมานใจคนบางคนให้พิโรธรำพันไปได้อีกนาน ดังนั้น เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสถึงคุณแห่งกามเหล่านี้แล้ว พระองค์ก็จะตรัสถึงความบกพร่องของความสุขความหวานชื่นเหล่านี้ด้วย นั่นคือ กล่าวถึงโทษ (อาทีนวะ) ที่จะเกิดขึ้นตามมาอีกมากมาย

3.2 ด้านโทษ (อาทีนวะ) ของความอยากที่เป็นตัณหา

การพิจารณาถึงโทษ ข้อเสียของความอยากที่เป็น “ตัณหาฉันทะ” นี้ มีการกล่าวถึงโทษไว้ 2 นัยด้วยกัน คือ นัยแรก กล่าวถึงโทษของตัณหาฉันทะในแง่ที่เป็นกาม (กามฉันทะ หรือ กามตัณหา) หรือในแง่ที่เป็นกามสุข และนัยที่สอง กล่าวถึงโทษของตัณหาในภาพรวม มิได้เจาะจงในแง่ใดแห่งหนึ่ง จากการที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโทษของกาม เป็นการเผยให้เห็นท่าทีของพระพุทธศาสนาที่มีต่อตัณหาฉันทะว่า แม้ความอยากประเภทนี้จะให้ความสุขก็เป็นเพียงความสุขในชั้นกาม ซึ่งมีทุกข์เจือปนอยู่เป็นอันมาก มักเป็นความสุขที่มีปัญหา มีความขัดแย้งและบกพร่อง (วคิน อินทสระ, 2523 : 458-460) ซึ่งนำไปสู่ความทุกข์ทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นในส่วนของความทุกข์แห่งชีวิต และส่วนแห่งความทุกข์ของสังคมดังได้กล่าวมาแล้ว

3.3 ด้านทางออก (นิสสรณะ) ที่มีต่อความอยากที่เป็นตัณหา

เนื่องจากความอยากที่เป็นตัณหา (ตัณหาฉันทะ) มีคุณเพียงน้อยนิด คือ สุข และโสมนัสเท่านั้น แต่กลับมีโทษยิ่งใหญ่ เป็นปัจจัยนำความทุกข์ทั้งปวงมาสู่ชีวิต ดังนั้นพระพุทธศาสนาจึงมีท่าทีต่อความอยากประเภทนี้อยู่ 2 ประการ คือ

3.3.1 ตัณหาฉันทะเป็นธรรมที่ควรละ ควรกำจัด และทำลายเสีย เราจะเห็นว่า ในอริยสัจ 4 ท่านกล่าวว่า “ตัณหา” เป็นทุกขนิโรธ คือ ความดับทุกข์ หรือการดับตัณหา เท่ากับเป็นการแสดงให้เห็นท่าทีของพระพุทธศาสนาต่อความอยากที่เป็นตัณหา (ตัณหาฉันทะ) ว่า เป็นธรรมที่ควรละ ควรกำจัด หรือควรทำลายทิ้งเสีย (พระไตรปิฎก เล่ม 35 ข้อ 209 : 177) เรียก สภาวะที่สามารถทำลายตัณหาฉันทะได้ว่า “ตัณหากษยะ” คือ ธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหา ซึ่งหมายถึง “พระนิพพาน” (พระไตรปิฎก เล่ม 18 ข้อ 379-480 : 460-464) ดังที่ในอรรถกถา (พระไตรปิฎก และอรรถกถาแปล, เล่ม 68 : 260) ได้ให้ความหมายของ “พระนิพพาน” ไว้ 4 ประการ คือ (1) การดับทุกข์ (2) การดับสมุทัย (สาเหตุแห่งทุกข์ คือ ตัณหา) (3) การดับฉันทราคะ (4) อุบายเครื่องสลัดออกแห่งทุกข์

ดังนั้น เราจะเห็นท่าทีของพระพุทธศาสนาต่อ “ความอยากฝ่ายชั่ว (ตัณหาฉันทะ)” หรือฝ่ายอกุศลได้อย่างชัดเจนว่า เป็นธรรมที่ควรละ ควรกำจัด หรือทำลายทิ้งเสีย ที่นี้ก็เกิดปัญหาตามมาว่า “เราจะละตัณหาฉันทะได้ที่ไหน” ในการพิจารณาว่าเราควรดับ หรือทำลายตัณหาฉันทะที่ไหนนั้น ก็ต้องพิจารณาดูปัจจัยอันเป็นต้นเหตุ หรือมูลเหตุที่สำคัญ 2 ประการ คือ

ประการแรก ละ ทำลาย หรือดับที่ปัจจัยเป็นมูลเหตุของตัณหาฉันทะ ตามหลักปฏิจจนสมุปปบาท ถือว่า ตัณหาเกิดขึ้นโดยมีมูลรากมาจากอวิชชา เป็นกระบวนการที่เป็นปัจจัยให้แกกันและกันเกิด โดยที่ อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร... ฯลฯ เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา ตัณหาเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน... ฯลฯ ความทุกข์ทั้งหมดจึงเกิดขึ้นเป็นกระบวนการต่อเนื่องอย่างนี้ เรียกว่า “ปฏิจจนสมุปปบาทฝ่ายสมุทยวาร” คือ ฝ่ายเกิด และในเมื่อตัณหามีมูลรากมาจากอวิชชาตามกระบวนการอย่างนี้ ในเมื่อจะกำจัดตัณหาหรือทำลายตัณหา ท่านก็ให้ทำลายที่มูลเหตุคืออวิชชา ซึ่งจะก่อให้เกิดกระบวนการฝ่ายดับ ที่เรียกว่า “ปฏิจจนสมุปปบาทฝ่ายนิโรธวาร” เป็นไปตามกระบวนการที่ว่า “เพราะอวิชชาดับไม่เหลือด้วยวิราคะ สังขารจึงดับ ... ฯลฯ เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ ... ฯลฯ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ จึงมีได้ด้วยประการฉะนี้” (พระไตรปิฎก เล่ม 16 ข้อ 18 : 31; เล่ม 12 ข้อ 406 : 441)

ประการที่สอง ละ ทำลาย หรือดับในทันที ตัณหาฉันทะเกิดและตั้งอยู่ เนื่องจากตัณหาเกิดและตั้งอยู่ที่ปิยรูปสตรูป ดังนั้น เมื่อต้องการละ ดับ หรือทำลายตัณหา ให้ละหรือดับที่ปิยรูปสตรูปเหล่านี้ เรียกว่า “ทุกขนิโรธอริยสัจ” ท่านจำแนกปิยรูปสตรูป คือ สภาวะที่น่ารักน่าชื่นใจ

มุ่งเอาส่วนที่เป็นอิฏฐารมณซึ่งเป็นบ่อเกิดแห่งตัณหาแบ่งออกเป็น 10 หมวดๆ ละ 6 อย่าง คือ
 อายตนะภายใน 6, อายตนะภายนอก 6, วิญญาณ 6, สัมผัส 6, เวทนา 6, สัญญา 6, สัญเจตนา 6
 มีรูปสัญญาเจตนาเป็นต้น, ตัณหา 6 มีรูปตัณหาเป็นต้น, วิตก 6 มีรูปวิตกเป็นต้น, และวิจารณ์ 6 มีรูป
 วิจารณ์เป็นต้น (พระไตรปิฎก เล่ม 10 ข้อ 401 : 332-333) เช่น เมื่อเกิดที่อายตนะภายในคือตา ก็
 ให้ดับที่ตา หรือเกิดที่อายตนะภายนอกที่รูปก็ให้ดับที่รูป หรือเกิดที่ตาเห็นรูปเกิดความรู้ขึ้นเรียกว่า
 จักขุวิญญาณ ก็ให้ดับที่จักขุวิญญาณ เป็นต้น

3.3.2 การใช้ “ตัณหาฉันทะ” เพื่อละตัณหาฉันทะ ในทางปฏิบัติ มีข้อสรุปที่พึงยอมรับ
 กันไว้ก่อนว่า **ประการที่หนึ่ง** เป็นธรรมดาของปุถุชนที่ย่อมมีตัณหาครองใจเป็นพื้นอยู่ และตัณหา
 นั้นจะเกิดขึ้นได้เสมอไม่ว่าในขั้นตอนหรือเวลาใดที่เผลอปล่อยโอกาสแก่มัน **ประการที่สอง** ตัณหา
 เกิดขึ้นมาเมื่อใดก็จะชักนำเอาปัญหาหรือความทุกข์เข้ามาให้ด้วย จึงควรละหรือกำจัดเสีย **ประการ**
ที่สาม ในเมื่อตัณหาที่เป็นตัวก่อโทษนั้นพร้อมที่จะเกิดอยู่เสมอ การที่ปุถุชนจะหลีกเลี่ยงมันโดยสิ้น
 เชิงย่อมจะเป็นไปไม่ได้ ดังนั้นในกรณีที่เหมาะสมหรือจำเป็น น่าจะมีวิธีปฏิบัติ ในทางที่จะทำให้ตัณหา
 ก่อประโยชน์ หรือเอาตัณหาไปใช้ประโยชน์ได้ กล่าวคือ เกิดความอยากในทางที่ดี เพียงแต่ความ
 อยากในทางดีของตัณหาจะเป็นไปในลักษณะที่เป็นเงื่อนไขหรือเป็นอุบายไปสู่จุดหมายที่ตั้งงาม
 (กุศลธรรม) ที่เรียกว่า “อาศัยตัณหาเพื่อละตัณหา” ดังท่านพระอานนท์ได้ยกพุทธดำรัสของ
 พระพุทธองค์เพื่อสอนนางภิกษุณีรูปหนึ่งว่า

“น้องหญิง กายนี้เกิดขึ้นเพราะอาหาร บุคคลอาศัยอาหาร แล้วพึงละอาหารเสีย
 กายนี้เกิดขึ้นเพราะตัณหา บุคคลอาศัยตัณหา แล้วพึงละตัณหาเสีย กายนี้เกิดขึ้นเพราะ
 มานะ บุคคลอาศัยมานะแล้วพึงละมานะเสีย กายนี้เกิดขึ้นเพราะเมถุน และการฆ่าปัจจัย
 แห่งเมถุนด้วยอริยมรรค พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้ว” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม
 21 ข้อ 159 : 220)

จากพุทธพจน์ ที่ท่านพระอานนท์ยกขึ้นมาแสดงนี้ ในประเด็นที่เกี่ยวกับ “ตัณหาฉันทะ”
 มีอยู่ 2 ประเด็น คือ **ประการแรก** คือ การใช้ตัณหาเพื่อละตัณหา และ**ประการที่สอง** คือ ไม่ให้ใช้
 เมถุนในการละเมถุน ซึ่งรายละเอียดของประเด็นทั้งสอง คือ

ประเด็นแรก คือ การใช้ตัณหาเพื่อละตัณหา ดังพุทธพจน์ที่ท่านพระอานนท์ยกขึ้นมาเพื่อ
 อธิบายว่า

“น้องหญิง เรากล่าวไว้แล้วเช่นนี้แล้ว “กายนี้เกิดขึ้นเพราะตัณหา บุคคลอาศัย
 ตัณหาแล้ว พึงละตัณหาเสีย” เพราะอาศัยเหตุอะไร เราจึงกล่าวไว้เช่นนั้น

น้องหญิง ภิกษุในธรรมวินัยนี้ฟังข่าวว่า ภิกษุชื่อนี้ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า เมื่อไรหนอ แม้เราก็จักทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน เธออาศัยตมหา ภายหลังจึงละตมหาได้

น้องหญิง ข้อที่เรากล่าวว่่า “กายนี้เกิดขึ้นเพราะตมหา บุคคลอาศัยตมหาแล้ว พึงละตมหาเสีย” เรากล่าวเพราะอาศัยเหตุนี้” (พระไตรปิฎก เล่ม 21 ข้อ 159 : 221)

สาระของสูตรนี้ มีเพียงว่า ภิกษุได้ยินข่าว ว่าภิกษุอื่นบรรลุอรหัตผล ก็อยากบรรลุอรหัตผลบ้าง หรือได้ยินว่า ภิกษุอื่นได้เป็นพระอรหันต์ ก็อยากเป็นพระอรหันต์บ้าง ความอยากของเธอมิใช่ลักษณะที่เห็นได้ชัดว่าเป็นตมหา (ตมหาฉันทะ) คือ ภาวะอรหัตผล หรือความเป็นพระอรหันต์นั้น เป็นเหมือนสิ่งหนึ่งที่ตั้งอยู่ในที่ต่างหากจากเธอ และมีตัวเธอที่อยากจะอยากจะเข้าครอบครองเป็นเจ้าของ หรือเข้าไปอยู่ในภาวะนั้น การเอาตมหา (ตมหาฉันทะ) มาใช้ในกรณีอย่างนี้ จัดว่าเป็นอุบาย คือ วิธียกย่องนำเข้าไปให้ถึงจุดหมาย เป็นวิธีเร้าล่อให้กระทำการที่เป็นเงื่อนไข เมื่อบุคคลที่ถูกเร้าล่อเริ่มกระทำการที่เป็นเงื่อนไขแล้ว ก็จะต้องใช้โอกาสในระหว่างนั้น ค่อยๆ สร้างความรู้ ความเข้าใจ ให้เขาเกิดความรักความซาบซึ้งในภาวะดังกล่าว ที่เป็นผลของการกระทำนั้นโดยตรง จนเขาเกิดฉันทะขึ้นเองอีกชั้นหนึ่ง แล้วเขาก็จะเปลี่ยนแรงจูงใจและพฤติกรรมของเขาเอง ถ้าทำได้ อย่างนี้ ก็นับว่าเป็นความสำเร็จ และเป็นจัดเป็นการศึกษาอบรมได้อย่างหนึ่ง แต่ถ้าเปลี่ยนจากตมหา (ตมหาฉันทะ) ให้เกิดเป็นฉันทะ (กุศลธรรมฉันทะ) ไม่ได้ ก็กลายเป็นความล้มเหลว บางครั้งผลที่เอามาเร้าล่ออาจเป็นสิ่งที่ไม่ใช่ผลของการกระทำนั้นโดยตรง เช่น กรณีตัวอย่าง เมื่อท่านพระนันทะ พุทธอนุชาออกผนวชแล้ว เกิดความคิดถึงคู่รัก เปื่อหน่วยพรหมจรรย์ คิดจะสึก พระพุทธเจ้าจึงตรัสรับรองเอาพระองค์เองเป็นประกันว่า จะให้ท่านพระนันทะได้นางฟ้าโดยมีเงื่อนไขว่า ท่านจะต้องตั้งใจประพฤติพรหมจรรย์ เมื่อพระนันทะตั้งใจปฏิบัติตามเงื่อนไขแล้ว ก็เป็นจุดเริ่มต้นของโอกาสในการนำท่านพระนันทะให้ตั้งใจประพฤติพรหมจรรย์ได้ จนในที่สุดท่านก็ได้บรรลุอรหัตผล ซึ่งวิธีการอย่างนี้เรียกอย่างสามัญก็คือ “การล่อด้วยรางวัล” (พระธรรมปิฎก ป.อ. ปยุตฺโต, 2546: 517) หรือใช้ตมหาล่อตมหา เพื่อประโยชน์ให้เกิดกุศลธรรม สามารถบรรลุ นิพพาน ละตมหาได้อย่างสิ้นเชิงได้ในที่สุด แต่ไม่ปรากฏว่า พระพุทธเจ้ามิได้ทรงใช้วิธีนี้บ่อยนัก จะทรงใช้เมื่อจำเป็น ในเมื่อปัจจัยแวดล้อมต่างๆ กำหนดลงว่าเป็นวิธีที่ดีที่สุดเท่านั้น

ประเด็นที่สอง คือ การไม่ให้ใช้เมถุนในการละเมถุน ดังที่ท่านพระอานนท์ได้กล่าวกับนางภิกษุณีว่า “น้องหญิง กายนี้เกิดขึ้นเพราะเมถุน และการฆ่าปัจจัยแห่งเมถุนด้วยอริยมรรค พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้ว” (พระไตรปิฎก เล่ม 21 ข้อ 159 : 222) คำว่า “เมถุนธรรม” ความหมาย

ว่า หมายถึง ธรรมเนียมของ อัสตบुरुช คือ ธรรมเนียมของชาวบ้าน ธรรมเนียมชั้นต่ำ ธรรมเนียมที่เลวทราม ธรรมเนียมที่มีน้ำเป็นที่สุด ธรรมเนียมที่ปฏิบัติกันในที่ลับ ธรรมเนียมที่ต้องปฏิบัติกันเป็นคู่ๆ ชื่อว่า “เมถุนธรรม” และเหตุที่ท่านเรียกว่า “เมถุนธรรม” ก็เพราะธรรมนั้นเป็นธรรมเนียมของคนคู่ ผู้กำหนด กำหนดนัก เปียกชุ่ม กลัดกลุ้มด้วยราคะ ฤคราคะครอบงำจิตเสมอกันทั้ง 2 คน จึงตรัสเรียกว่า “เมถุนธรรม” (พระไตรปิฎก เล่ม 29 ข้อ 49 : 168-169) ถึงแม้ว่าร่างกายนี้ จะเกิดขึ้นเพราะเมถุนธรรม แต่ท่านไม่ให้ใช้เมถุนธรรมเพื่อละเมถุนธรรม แต่กลับให้ทำลายปัจจัยแห่งเมถุนธรรมเสียด้วยอริยมรรค ไม่เหมือนกับ ตัณหา อาหาร และมานะ เพราะสิ่งเหล่านี้เราสามารถใช้ตัวมันเองละตัวมันเองได้ แต่พอมาถึงเมถุนธรรม (จัดเป็น กามฉันทะ หรือกามตัณหา อย่างหนึ่ง) กลับให้ชักสะพานออกเสีย ให้ทำลายปัจจัยต่างๆ ที่นำไปสู่เมถุนธรรมทั้งหมด เพราะเมถุนธรรมไม่สามารถเป็นปัจจัยที่จะนำไปสู่สิ่งที่ตั้งงามได้เลย (หรือ กุศลธรรมอย่างอื่นได้เลย) ดังนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสเรียก “เมถุนธรรม” ว่าเป็น “เสตุฆาต” คือ ให้ทำลายทาง หรือ ทำลายปัจจัยแห่งเมถุนธรรมทั้งหลายเสีย (พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล เล่ม 35 : 380)

4. ทำที่ของพระพุทธานุสสาต่อความอยากที่เป็น “กุศลธรรมฉันทะ”

“กุศลธรรมฉันทะ” คือ ความอยาก ความพอใจ หรือต้องการในกุศลธรรมนี้ โดยตัวของฉันทะประเภทนี้เองไม่มีโทษ มีแต่ประโยชน์เพียงอย่างเดียว แต่มีข้อที่พึงระวังความผิดพลาดในขณะทีกุศลธรรมฉันทะกำลังเกิดขึ้น และยังไม่ถึงจุดหมายสูงสุด หรือกุศลธรรมสูงสุด ข้อควรระวังเหล่านี้ คือ

ประการแรก คือ การปล่อยให้ “ตัณหาฉันทะ” เข้ามาแทรก สวมรับหรือชิงเอาบทบาทไปทำแทน หรือทำต่อจากฉันทะ

ประการที่สอง คือ การขาดความรู้ หรือไม่แสวงปัญญา คือ ผู้รักธรรมจะต้องรู้แน่ชัดด้วยว่าอะไรเป็นธรรม อะไรเป็นสิ่งที่ตั้งงาม มิฉะนั้นอาจทำการผิดพลาดได้ เพราะว่าความรักธรรมและความรู้ธรรมจะต้องมาด้วยกัน จึงจะทำความจริง ความถูกต้องตั้งงามที่ประสงค์ให้สำเร็จได้ (พระธรรมปิฎก ป.อ. ปยุตโต, 2546: 518) ในเมื่อ “กุศลธรรมฉันทะ” นี้มีแต่คุณประโยชน์อย่างเดียว ท่านจึงสนับสนุน หรือส่งเสริม ให้ทำ ให้เกิด ให้มี ให้ตั้งอยู่ หรือให้กระทำให้ประสบความสำเร็จ บรรลุจุดหมาย ทั้งในระดับโลกิยะ และโลกุตระ ตลอดจนจุดหมายสูงสุดในพระพุทธานุสสา คือ พระนิพพาน ดังที่ท่าน กล่าวว่า กุศลธรรมฉันทะเป็นกรณียะ คือ เป็นสิ่งที่พึงกระทำ ซึ่งแตกต่างจากตัณหาฉันทะซึ่งเป็นสิ่งที่พึงละ (พระธรรมปิฎก ป.อ. ปยุตโต, 2546: 125) ต้องกระทำให้เกิดให้มีในตนเอง กุศลธรรมฉันทะที่จะต้องกระทำให้เกิด ให้มี ให้เป็น ให้เจริญก้าวหน้าในจิตใจ

ตามหลักพระพุทธศาสนาแบ่งกุศลธรรมที่บุคคลพึงเจริญ หรือพึงกระทำให้เกิดให้มีในตนเอง ตั้งแต่ระดับพื้นฐาน ระดับกลาง ไปจนถึงระดับสูงสุดเป็น 3 ระดับ (ทองหล่อ วงษ์ธรรม, 2551 : 142-143; อธิษฐาน มีโรสง, 2551 : 156-159) ซึ่งโดยทั่วไปมักเรียกว่า “หลักจริยธรรม” ดังต่อไปนี้

4.1 กุศลธรรมระดับพื้นฐาน: เบญจศีลเบญจธรรม คือ หลักปฏิบัติเพื่อความดีระดับต้นหรือระดับพื้นฐาน เพื่อความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ในสังคม จัดเป็นกุศลธรรมระดับพื้นฐาน แบ่งออกเป็น 2 ประการ ดังนี้

ประการแรก ข้อห้ามที่เรียกว่า “เบญจศีล” หรือ “ศีล 5” คือ ความประพฤติชอบทางกายและวาจา การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย การรักษาปกติตามระเบียบวินัย ข้อปฏิบัติในการเว้นจากการทำความชั่ว(พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ. ปยุตโต, 2551ค : 391) เบญจศีลจึงเป็นพื้นฐานของการทำความดีสำหรับคฤหัสถ์ ประชาชนทั่วไป หรือผู้ครองเรือนมี 5 ประการ ได้แก่ (1) ปาณาติปาตา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์ (2) อทินนาทานา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขามีได้ให้ (3) กาเมสุมิฉจจา วา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม (4) มุสาวาทา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ และ (5) สุราเมรยมัชชชุปมาทัฏฐานา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการเสพของมีนเมา คือ สุราและเมรัย อันเป็นเหตุแห่งความประมาท(พระไตรปิฎก เล่ม 11 ข้อ 315 : 302-303: เล่ม 35 ข้อ 703 : 447)

ประการที่สอง ข้ออนุญาต ที่เรียกว่า “เบญจธรรม” แปลว่า “ธรรม 5 ประการ” ซึ่งคำว่า “เบญจธรรม” นี้ปรากฏเฉพาะในอรรถกถาเท่านั้น ส่วนพระไตรปิฎกเรียกว่า “กัลยาณธรรม” หมายถึง ธรรมดี หรือธรรมที่สะอาด เพราะกำจัดธรรมที่ไม่สะอาดมีรากะเป็นต้น โดยทั่วไปใช้ในความหมายกว้าง คือ กุศลกรรม หรือ กุศลธรรม แต่ในคัมภีร์ชั้นหลังใช้ในความหมายที่แคบโดยหมายถึง “เบญจกัลยาณธรรม” หมายถึง ธรรม 5 อย่าง หรือธรรมอันดีงาม 5 อย่างคู่กับเบญจศีล เป็นธรรมเกื้อกูลแก่การรักษาเบญจศีล ผู้รักษาเบญจศีลควรมีไว้ประจำใจ มี 5 ประการคู่กับเบญจศีล คือ (1) เมตตาและกรุณา ความรักใคร่ปรารถนาให้มีความสุขความเจริญ และความสงสารคิดช่วยให้พ้นทุกข์ คู่กับศีลข้อที่หนึ่ง (2) สัมมาอาชีวะ การหาเลี้ยงชีพในทางสุจริต คู่กับศีลข้อที่สอง (3) กามสังวร ความสังวรในกาม ความสำรวม ระวัง รู้จักยับยั้งควบคุมตนเองในทางกามารมณ์ ไม่ให้หลงใหลในรูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส คู่กับศีลข้อที่สาม (4) สัจจะ ความสัตย์ ความซื่อตรง คู่กับศีลข้อที่สี่ และ (5) สติสัมปชัญญะ ความระลึกได้และรู้ตัวอยู่เสมอ คือ ฝึกตนให้รู้จักยังคิดรู้สึกตัวเสมอว่า สิ่งใดควรทำ สิ่งใดไม่ควรทำ ระวังมิให้เป็นคนมัวเมาประมาท คู่กับศีลข้อที่ห้า นอกจากนี้ เบญจธรรมข้อสองบางแห่งเป็น “ทาน” การแบ่งปันเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ข้อสามบางแห่ง

เป็น “สทาร์สันโดษ” ความพอใจด้วยภรรยาของตน ข้อห้าบางแห่งเป็น “อัปปมาทะ” ความไม่ประมาท เภยจธรรมนี้อาจารย์รุ่นหลังท่านผู้เป็นหมวดธรรมขึ้นภายหลัง จึงแปลกกันไปบ้าง เมื่อว่าโดยที่มาหัวข้อเหล่านี้ ส่วนใหญ่ประมวลได้จากความท่อนท้ายของกุศลกรรมบถข้อต้นๆ

4.2 กุศลธรรมระดับกลาง: กุศลกรรมบถ คือ หลักปฏิบัติเพื่อความดีงามระดับกลาง พระพุทธศาสนาเรียกว่า “กุศลกรรมบถ 10” แปลว่า ทางแห่งกุศลกรรม ทางทำความดี หรือกรรมดีอันเป็นทางนำไปสู่สุคติ โดยแบ่งการกระทำออกเป็น 3 หมวด ดังนี้

หมวดที่ 1 กายกรรม การทำความดีทางกาย จำแนกเป็น 3 ประการ คือ (1) ปาณาติปาตา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์ (2) อทินนาทานา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการลักทรัพย์ (3) กาเมสุมิจฉาจารา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม

หมวดที่ 2 วจีกรรม การทำความดีทางวาจา จำแนกเป็น 4 ประการ คือ (1) มุสาวาทา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ (2) ปิสุณาย วาจา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการพูดส่อเสียด (3) ผรุสสาย วาจา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการพูดคำหยาบ (4) สัมผัสปลลาปา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ

หมวดที่ 3 มโนกรรม การทำความดีทางใจ จำแนกการกระทำออกเป็น 3 ประการ คือ (1) อนภิชฌา ความไม่เพ่งเล็งอยากได้ของของเขา (2) อพยาบาท ความไม่คิดร้าย (3) สัมมาทิฎฐิ ความเห็นชอบ (พระไตรปิฎก เล่ม 11 ข้อ 347 : 362-363; พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2551ช : 234-235)

4.3 กุศลธรรมระดับสูง: มรรคมีองค์ 8 คือ หลักประพฤติปฏิบัติเพื่อบรรลุความดีงามระดับสูงสุด อันเป็นอุดมคติในทางพระพุทธศาสนา เรียกว่า “มรรคมีองค์ 8” หรือ “อริยอัฏฐังคิกมรรค” เรียกเต็มว่า “อริยอัฏฐังคิกมรรค” แปลว่า ทางมีองค์ 8 ประการอันประเสริฐ เนื่องจาก “กุศลธรรมฉันทะ” คือ ความไม่เฝือธรรม หรือความรักในสิ่งที่ดีงาม (กุศลธรรม) ซึ่งในทางพุทธศาสนาถือว่า “พระนิพพาน” คือ ความดับหรือความสิ้นไปแห่งกิเลส คือ ราคะ โทสะ โมหะ และกองทุกข์ทั้งปวงอย่างสิ้นเชิง เป็นความดีงาม และเป็นจุดมุ่งหมายขั้นสูงสุด ดังนั้น ผู้ที่จะเข้าถึงพระนิพพานนี้ได้ จะต้องสร้างกุศลธรรมฉันทะให้เกิด จากนั้นกระบวนธรรมก็จะเดินเนินเป็นไปในอริยมรรคมีองค์ 8 หรือ อริยอัฏฐังคิกมรรค อันเป็นทางอันประเสริฐ เป็นทางดำเนินของพระอริยะเจ้า หรือญาณอันให้สำเร็จความเป็นพระอริยะ มีองค์ประกอบ 8 ประการ ให้สำเร็จ หรือให้บรรลุผล คือ (พระไตรปิฎก เล่ม 10 ข้อ 402 : 335-337; พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ. ปยุตโต), 2551ช : 215)

(1) เห็นชอบ (สัมมาทิฎฐิ) ได้แก่ ความรู้ริยสัจจ 4 หรือ เห็นไตรลักษณ์ หรือ รู้กุศลและอกุศลมูลกับกุศลและอกุศลมูล หรือเห็นปฏิจกสมุปบาท

(2) ดำริชอบ (สัมมาสังกัปปะ) ได้แก่ การดำริที่ปลอดจากกาม การดำริที่ปลอดจากพยาบาท คิดปองร้ายคนอื่น และ การดำริที่ปลอดจากการเบียดเบียน)

(3) เจรจาชอบ (สัมมาวาจา) ได้แก่ วชิสุจริต 4 ได้แก่ เว้นจากพูดเท็จ เว้นจากพูดส่อเสียด เว้นจากพูดคำหยาบ และเว้นจากพูดเพ้อเจ้อ

(4) กระทำชอบ (สัมมากัมมันตะ) ได้แก่ กายสุจริต 3 คือ เว้นจากปลงชีวิต เว้นจากถือเอาของที่เขามิได้ให้โดยอาการขโมย และเว้นจากประพฤติดีในกาม

(5) เลี้ยงชีพชอบ (สัมมาอาชีวะ) ได้แก่ เว้นมิจฉาชีพ ประกอบสัมมาชีพ

(6) พยายามชอบ (สัมมาวายามะ) ได้แก่ ปธาน หรือ สัมมัปปธาน 4 คือ เพียรระวังหรือเพียรปิดกั้นบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้น (สังวรปธาน), เพียรละหรือเพียรกำจัดบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว (ปหานปธาน), (เพียรเจริญ หรือทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ให้เกิดมี (ภาวนापธาน), และ เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่นและให้เจริญยิ่งขึ้นไปจนไพศาล (อนุรักษนาปธาน)

(7) ระลึกชอบ (สัมมาสติ) ได้แก่ สติปัฏฐาน 4 คือ การตั้งสติกำหนดพิจารณากาย เวทนา จิต และธรรม ให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่า เป็นเพียงกาย เวทนา จิต และธรรม ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา

(8) ตั้งจิตมั่นชอบ (สัมมาสมาธิ) หมายถึง เป็นผู้มึจิตสัจจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย เพราะได้เจริญฌาน 4 คือ ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน

องค์ประกอบทั้ง 8 ประการของมรรคนี้ หากจัดหมวดหมู่ตามสภาวะที่เป็นธรรมประเภทเดียวกัน เรียกว่า “ชั้น” หรือมีชื่อเต็มว่า “ธรรมชั้น” แปลว่า หมวดธรรม หรือกองธรรม มี 3 หมวดคือ ศิลชั้น (กองแห่งศีล) สมาธิชั้น (กองแห่งสมาธิ) และปัญญาชั้น (กองแห่งปัญญา) แต่ในทางปฏิบัติ คือ การใช้งานก็จัดตามแนวเดียวกันนี้ เรียกชื่อว่า “สิกขา 3” หรือ “ไตรสิกขา” ได้แก่ อธิศีลสิกขา อธิจิตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา โดยที่

(1) สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ จัดเข้าในศีลชั้น หรืออธิศีลสิกขา เป็นการฝึกฝนอบรมในด้านความประพฤติ ระเบียบวินัย มีสุจริตทางกาย วาจา และอาชีวะ

(2) สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ จัดเข้าในสมาธิชั้น หรืออธิจิตสิกขา เป็นการฝึกอบรมทางจิตใจ ปลูกฝังคุณธรรม สร้างเสริมคุณภาพจิต และรู้จักใช้ความสามารถในกระบวนสมาธิ

(3) สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ จัดเข้าในปัญญาชั้น หรืออธิปัญญาสิกขา เป็นการฝึกอบรมทางปัญญาอย่างสูง ทำให้เกิดความรู้แจ้งที่สามารถชำระจิตให้บริสุทธิ์ หลุดพ้นเป็นอิสระโดยสมบูรณ์ (พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ. ปยุตโต, 2551ก : 544-545)

อริยมรรคมืองค์ 8 ประการนี้ เป็นปฏิปทาทางดำเนินสู่นิพพาน อันเป็นจุดหมายสูงสุด โดยที่ผู้ที่จะไปสู่จุดหมายสูงสุดนั้นได้ จะต้องปฏิบัติตามมรรคมืองค์ 8 ประการรวมกัน ให้เนื่องไปด้วยกัน ดำเนินไปพร้อมๆกัน มรรคแต่ละองค์ประสานสอดคล้องกันดำเนินไปอย่างพร้อมเพรียงกัน จึงจะสามารถนำไปสู่จุดหมายนั้นได้ ดังนั้นอริยมรรคมืองค์ 8 นี้จึงถือว่าเป็นแนวทางสายเอก เพียงสายเดียว ที่จะนำผู้ปฏิบัติให้ไปสู่จุดหมายสูงสุด หรือ กุศลธรรมสูงสุด คือ พระนิพพาน ได้ ผู้ที่มุ่งมั่นปฏิบัติตามอริยมรรคมืองค์ 8 ประการเพื่อกระทำที่สุดแห่งกองทุกข์นั้นจึงชื่อว่า มีกุศลธรรมฉันทะ ความอยากหรือความพอใจในพระนิพพาน อันเป็นกุศลธรรมสูงสุด และเป็นจุดหมายชั้นสูงสุดในพระพุทธศาสนา ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสแก่ภิกษุผู้เป็นศิษย์ของพระพุทธเจ้าว่า “ภิกษุผู้เกิดฉันทะในธรรมที่ใครๆ บอกไม่ได้ มีใจได้สัมผัสแล้ว และมีจิตใจไม่เกาะเกี่ยวในกามทั้งหลาย เราเรียกว่า ผู้มีกระแสในเบื้องบน”

จากพุทธพจน์ข้างต้นในอรรถกถาได้อธิบายว่า “ฉันทะ” ในที่นี้ หมายถึง มีฉันทะเกิดแล้วด้วยอำนาจความพอใจในความเป็นผู้ใคร่เพื่อจะทำ (กัตตุกัมมยตาฉันทะ) คือ ถึงความอดุสาหะแล้วนั่นเอง ส่วนคำว่า “ธรรมที่ใครๆ บอกไม่ได้ (อนกขาตะ)” หมายถึง พระนิพพาน เนื่องจากพระนิพพานนั้น ชื่อว่า “อนักขาตะ” เพราะความเป็นธรรมชาติอันใครๆ บอกไม่ได้ว่า “อันปัจฉิมนี้” (พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล เล่ม 42 : 417-418)

มีประเด็นที่น่าสนใจอย่างหนึ่งคือ ความอยากทั้ง 2 ประเภท คือ ตัณหาฉันทะ และกุศลธรรมฉันทะ ในกรณีความอยากหรือความพอใจในนิพพาน แบบไหนจัดเป็นตัณหาฉันทะ และแบบไหนจัดเป็นกุศลธรรมฉันทะ ซึ่งประเด็นนี้ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ให้เหตุที่น่าสนใจมาก กล่าวคือ เมื่อบุคคลพึงธรรม เกิดความเข้าใจ มองเห็นโทษของกิเลสว่า โลภะ โทสะ โมหะ ทำให้จิตใจขุ่นมัว เศร้าหมอง เป็นเหตุให้ทำกรรมชั่วต่างๆ ก่อความเดือดร้อนทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น ถ้ากำจัดกิเลสเหล่านั้นได้แล้ว จิตใจจะสงบผ่องใส มีความสุข ไร้ความเร่าร้อนกระวนกระวาย ดังนั้นเป็นต้นแล้ว เขามองเห็นคุณค่าของความปราศจากกิเลส ความมีจิตปลอดโปร่ง สงบ ผ่องใส นั้นว่าเป็นภาวะดีงาม จิตใจของเขาก็ยินดี โนมน้อมโอนไปหาภาวะนั้น อาการอย่างนี้ คือ สิ่งที่เราเรียกว่า “ฉันทะ” หรือ “กุศลธรรมฉันทะ” ความอยากที่เป็นกุศล ภาวะจิตที่มีฉันทะอย่างนี้ ในบาลีท่านใช้ว่า ยินดี (อิทธิม) หรือยินดียิ่ง (อิริตฺ) ในพระนิพพานบ้าง (พระไตรปิฎก เล่ม 25 ข้อ 86 : 522) ปรรณธรรมอันเป็นแดนเกษมบ้าง (พระไตรปิฎก เล่ม 12 ข้อ 352 : 338) ผู้แสวงหาฝั่ง คือ พระนิพพานบ้าง (พระไตรปิฎก เล่ม 25 ข้อ 355 : 144) จัดเป็นภาวะจิตที่เป็นกุศล และเป็นคุณสมบัติของผู้ปฏิบัติธรรมเพื่อบรรลุพระนิพพาน ส่วนการคิดอยากได้นิพพาน อยากบรรลุนิพพาน หรืออยากเป็นผู้บรรลุนิพพาน โดยนึกขึ้นมาทำนองว่า นิพพานเป็นภาวะอย่างหนึ่ง สิ่งๆ หนึ่ง หรือสถานที่แห่งหนึ่ง อันน่าปรารถนาซึ่งตนจะเข้าไปครอบครอง เข้าถึง หรือเข้าไปอยู่ ในความคิดนั้น

จะมีความรู้สึก หรือความเห็นชอบแฝงอยู่ด้วยว่า นิพพานนั้นจะอำนวยสุขเวทนาให้ตนได้เสียเลย หรือว่าเป็นภาวะนิรันดรที่ตนจะได้คงอยู่ยั่งยืน ตลอดจนกระทั่งว่าเป็นที่ขาดสูญ ซึ่งตัวตนจะได้หมดสิ้นไปเสีย ความยินดี ความปรารถนา หรือความต้องการนิพพานในกรณีเช่นนี้ จัดว่าเป็นตัณหา หรือ ตัณหาฉันทะ และจะเป็นอุปสรรคขัดขวางการบรรลุนิพพาน ในกรณีความอยากเป็น พระอรหันต์ก็มีลักษณะเช่นนี้

5. สรุป

หลักธรรมที่มีความหมายครอบคลุมความอยากได้ทั้งหมด หรือในทุกแง่มุม ทุกความหมาย คือ “ฉันทะ” ซึ่งมีความหมายกว้างขวาง ครอบคลุมทั้งความอยากฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว โดยที่ความอยากที่เป็นอกุศล เรียกว่า “ตัณหาฉันทะ” เป็นความอยากฝ่ายกิเลส และความอยากที่เป็นกุศล เรียกว่า “กุศลธรรมฉันทะ” เป็นความอยากฝ่ายดีงาม ความต้องการกระทำความดีงามทั้งหลาย ตั้งแต่ระดับต้นไปจนถึงความดีงามสูงสุด คือ พระนิพพาน ให้เกิดมีขึ้นในตนเอง ความอยากทั้ง 2 ประการนี้ พระพุทธศาสนามีท่าทีที่แตกต่างกัน กล่าวคือ ท่าทีต่อความอยากฝ่ายอกุศล ที่เรียกว่า “ตัณหาฉันทะ” พระพุทธศาสนาถือว่า เป็นความสุุขระดับต่ำที่เรียกว่า “กามสุุข” ซึ่งจะให้ความสุุขความยินดีทางกาย (สุุขเวทนา) และความสุุขความยินดีทางใจ (โสมนัสเวทนา) เท่านั้น และที่สำคัญความสุุขแบบนี้เป็นความสุุขที่มีความบกพร่อง มีความยินดีน้อย แต่มีโทษมาก ไม่ว่าจะในด้านตัวความสุุขเอง ที่ไม่ยั่งยืน และในด้านคุณภาพชีวิตของผู้เกี่ยวข้อง ตลอดจนโทษในด้านสังคม เช่น ก่อให้เกิดการทะเลาะวิวาท การแข่งขันในด้านต่างๆ และ การประทุษร้ายต่อกัน เป็นต้น เมื่อเป็นเช่นนี้ทำให้พระพุทธศาสนามีท่าทีต่อมาอีก 2 ประการ คือ ประการแรก ถือว่า ตัณหาฉันทะเป็นธรรมที่ควรละ ควรกำจัด หรือควรทำลายทิ้งเสียด้วยวิธีการกำจัด 2 วิธี คือ วิธีแรก การกำจัดที่มูลเหตุคืออวิชชา เพราะตัณหาฉันทะมีมูลรากมาจากอวิชชา (แม้ความชั่วอื่นๆ ก็มีมูลรากมาจากอวิชชาเช่นเดียวกัน) วิธีที่สอง ทำลายหรือดับในทันที ตัณหาฉันทะเกิดและตั้งอยู่ เช่น เมื่อเกิดที่อายตนะภายใน คือ ตา ก็ให้ดับที่ตา หรือเกิดที่อายตนะภายนอกคือรูป ก็ให้ดับที่รูป หรือเกิดที่ตาเห็นรูป เกิดความรู้ขึ้นเรียกว่าจักขุวิญญาณ ก็ให้ดับที่จักขุวิญญาณ เป็นต้น และประการที่สอง สามารถใช้ตัณหาฉันทะเพื่อละตัณหาฉันทะ คือ การใช้ตัณหาฉันทะเป็นอุบายไปสู่กุศลธรรมฉันทะ เช่น กรณีพระนันทะ พุทธอนุชาออกผนวชแล้ว เกิดความคิดถึงคู่รัก เปื้อนนายพรหมจรรย์ คิดจะสึก พระพุทธเจ้าจึงตรัสรับรองเอาพระองค์เองเป็นประกันว่า จะให้ท่านพระนันทะได้นางฟ้าโดยมีเงื่อนไขว่า ท่านจะต้องตั้งใจประพฤติพรหมจรรย์ เมื่อพระนันทะตั้งใจปฏิบัติตามเงื่อนไขแล้ว ในที่สุดท่านก็ได้บรรลุอรหัตผล ซึ่งวิธีการอย่างนี้เรียกอย่างสามัญก็คือ “การล่อด้วยรางวัล” เพียงแต่พระพุทธศาสนาไม่ให้ใช้เมถุนธรรม (การมีเพศสัมพันธ์) ในการละเมถุนธรรมเท่านั้น

ส่วนทำที่ของพระพุทธศาสนาต่อความอยากฝ่ายกุศล ที่เรียกว่า “กุศลธรรมฉันทะ” ความอยากในกุศลธรรม ความต้องการความดีงาม และรวมถึง “กัตตุกัมยตาฉันทะ” ความใคร่ที่จะทำหรือความอยากที่จะทำด้วยนั้น พระพุทธศาสนาถือว่า โดยตัวของฉันทะประเภทนี้ไม่มีโทษ มีแต่ประโยชน์เพียงอย่างเดียว แต่มีข้อที่พึงระวังความผิดพลาดในขณะที่กุศลธรรมฉันทะกำลังเกิดขึ้น และยังไม่ถึงจุดหมายสูงสุด ข้อควรระวังเหล่านี้ คือ ประการแรก คือ การปล่อยให้ “ตัณหาฉันทะ” เข้ามาแทรก ซึ่งเอาบทบาทไปทำแทน และประการที่สอง คือ การขาดความรู้ หรือไม่แสวงปัญญา พระพุทธศาสนาจึงสนับสนุน หรือส่งเสริม ให้ทำ ให้เกิด ให้มี ให้ตั้งอยู่ ให้เจริญ หรือกระทำให้ประสบความสำเร็จ บรรลุจุดหมาย ทั้งในระดับโลกียะ และโลกุตระ ตลอดจนจุดหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา คือ พระนิพพาน ด้วยด้วยวิธีการปฏิบัติ 3 ระดับ คือ (1) กุศลธรรมระดับพื้นฐาน ได้แก่ เบญจศีลมีการงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ เป็นต้น และเบญจธรรมมีความเมตตา ปราศจากดีต่อสรรพสัตว์ และกรุณา ความสงสารคิดจะช่วยให้พ้นทุกข์ (2) กุศลธรรมระดับกลาง ได้แก่ กุศลกรรมบถ 10 ประการ มุ่งงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ การงดเว้นจากการลักทรัพย์ การงดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม เป็นต้น และ (3) กุศลธรรมระดับสูงได้แก่ มรรคมีองค์ 8 มีความเห็นชอบ ความดำริชอบ การงานชอบ เป็นต้น

บรรณานุกรม

- ทองหล่อ วงษ์ธรรมมา. (2551). **ศาสนาสำคัญของโลก**. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์.
- ธีรพงษ์ มีไธสง. (2551). **มิติทางศาสนาและปรัชญาของโลก**. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2538). **ความรักจากวาเลนไทน์สู่ความเป็นไทย**. กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2546). **พุทธธรรม**. (พิมพ์ครั้งที่ 10). กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2551ก). **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**. (พิมพ์ครั้งที่ 32). กรุงเทพมหานคร: เอส อาร์ ฟรินติ้ง แมส โปรดักส์.
- _____. (2551ข). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. (พิมพ์ครั้งที่ 11). กรุงเทพมหานคร: เอส อาร์ ฟรินติ้ง แมส โปรดักส์, 2551.
- _____. (2551ค). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. (พิมพ์ครั้งที่ 16). กรุงเทพมหานคร: เอส. อาร์. ฟรินติ้ง แมส โปรดักส์.
- พระมหาโมคคัลลานะ. (2542). **อภิธานวรรณนา**. พระมหาสมปอง มุทิโต แปลและเรียบเรียง. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา.
- ภัทรพร สิริกาญจน. (2556). ปัญหา : สารัตถะแห่งการมีชีวิตแบบพุทธ. **วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร**. 1(1), 75-90.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2520). **พจนานุกรมบาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต ฉบับพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ**. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- _____. (2536). **พระไตรปิฎกและอรรถกถา แปล ชุด 91 เล่ม**. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542**. กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์.

วศิน อินทสระ. (2523). **ปัญญาไร้ตนะ**. กรุงเทพมหานคร: บรรณาการ.

วัชระ งามจิตรเจริญ. สมณศักดิ์ : ข้อดีและปัญหา. **วารสารพุทธศาสนศึกษา**. 21(2), 11-41.

เสฐียรพงษ์ วรรณปก. (2543). **คำบรรยายพระไตรปิฎก**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา.

หลวงเทพดรุณานุกิษฏ์ (ทวี ธรรมธัช). (2528). **ธาตุปฏิบัติปกา**. (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาหมกุฎราชวิทยาลัย.